

Култура сећања: слобода и национални идентитет

Увод

Култура сећања представља сложен и мултидимензионалан феномен који игра кључну улогу у формирању и одржавању колективног идентитета. Она обухвата начин на који друштва памте, интерпретирају и обележавају своју прошлост, као и начине на које те интерпретације утичу на садашњост и будућност. У контексту националног идентитета, култура сећања постаје још значајнија, јер она не само да рефлектује историјске догађаје, већ и обликује националну свест и вредности.

Циљ овог рада је да се истраже механизми кроз које култура сећања формира и трансформише национални идентитет, као и да се анализира улога коју концепти слободе играју у том процесу. Поставља се питање: на који начин се историјско памћење користи за конструисање националних митова и како ти митови утичу на перцепцију слободе унутар различитих друштвених и политичких контекста.

Концепт *културног сећања* потиче из списка *Ахеологија књижевне комуникације* које се налази у обимном раду *Писмо и памћење* 1983. Осамдесетих година прошлог века је почело велико интересовање за идеје *памћења* и *сећања*.¹ Јан Асман говори о конекцији и прожимању трију тема: о сећању, тј. односу према прошлости, идентитету, односно политичкој имагинацији и културном трајању – образовању традиције. Свака култура обликује конективну структуру, а она има две димензије: социјалну и временску. *Основни принцип конективне структуре је понављање*.² Тада се обезбеђује да се линије деловања не изгубе у бесконачности већ да се уобличе у препознатљиве обрасце. Свака посебна радња се надовезује на претходну, а понављање и уприсутњавање су два различита и веома важна аспекта. Прелазак са понављања на уприсутњавање је кључни моменат када се прелази са ритуалне на текстуалну кохеренцију. Тада настаје и нова конективна структура, а то је тумачење и сећање.³

Колективно памћење није само унутрашњи већ и спољашњи феномен, те разликујемо четири спољне димензије памћења: „миметричко памћење, памћење ствари, комуникативно памћење (језик и комуникација и културно памћење. Културно памћење се у највећој мери поклапа са оним што унутар једне групе циркулише као смисао. Појам културног памћења је и кровни термин за функционалне оквире који се јављају под

¹ Асман, Јан. 2005. Културно памћење. Вријеме. Зеница. 8-15.

² исто 8-15.

³ исто 18-21.

напоменама стварање традиције, однос према прошлости и политички идентитет (имагинација).“⁴

„Принцип мнемотехнике се се састоји у томе да одаберемо одређена места и да о стварима које желимо да задржимо у свести створимо менталне слике и да их причврстимо за речена места.“⁵ Асман препознаје два кључна параметра за умеће памћења и културу. Умеће памћења везује се за елемент простора, док се култура сећања везује за време. Како би постојао континуитет сећања (тј. традиција) неопходно је створити одређена сведочанства која се разликују у односу на оно што је данас.⁶

Социјална конструкција прошлости

Појединац има памћење, али је оно колективно обликовано, дакле субјект памћења је појединац, али у зависности од социјалних оквира он обликује своје памћење и организује своје сећање. Сећање појединца се обликује у зависности од његовог учествовања у комуникативним процесима. Како би се усталила сећања групе, то сећање мора бити представљено конкретним догађајем, местом или особом – фигурама сећања. Фигуре сећања морају бити у неком одређеном времену и простору. Када говоримо о времену то може бити календар светих дана, где група на исти начин доживљава то време, док простор обележава неки специфичан крај, родно место, предео који га за нешто веже, једном речју места која нису само пука места интеракција већ симбол идентитета групе и упориште сећања.⁷ Дакле, колективно сећање није само временски и просторно одређено, већ и идентитетски. Те одреднице јесу историја и отаџбина, оне имају значење и дају смисао групи која ствара слику о себи. Друштвена група која се идентификује као заједница сећања чува своју прошлост као јединственост и континуитет, тј. трајање. Како би колективно сећање опстало потребна је непрекидна реконструктивност, односно њена константна усаглашеност са тренутним оквирима.⁸ Иако се на овај начин формулисан, процес очувања сећања може идентификовати, пре свега, као спонтан, то не значи да не може бити екстерно вођен, као и да се тим процесом не може управљати *са стране*, на сличан начин на који се блиским процесом изградње националног идентитета може управљати у тзв. национално-државним политика (*nation-state policies*).⁹ Ако ово спустимо степен ниже на лествици апстракције, можемо се послужити савременим примером у Србији – одржања сећања на династију Немањића што у коначници има за идеју утврђивање идеје континуитета српске државе кроз векове. Кроз изградњу споменика Стефану Немањи, на примеру видимо како концепт

⁴ Асман, Јан. 2005. Културно памћење. Вријеме. Зеница.25-27.

⁵ исто 35

⁶ исто 35-40.

⁷ исто 35-42.

⁸ исто 42-49.

⁹ Juan J. Linz, Alfred C. Stepan, and Yogendra Yadav, 2004. "Nation State" or "State Nation"? : *Conceptual Reflections and Some Spanish, Belgian and Indian Data*, *Human Development Report Office (HDRO)*, United Nations Development Programme (UNDP), p. 6.

културе сећања може бити инкорпориран у програм владајуће елите, у овом случају владајуће партије.

Историја уочава разлике и дисконтинуитете, а колективно сећање тежи сличностима и континуитетима. Колективно сећање групу сагледава изнутра док историја тежи фактима који су „празне апстракције које никоме не значе, којих се нико не сећа и које су очишћене од сваке везе са идентитетом и сећањем.“¹⁰ Када нестаје сећање о прошлости, нестаје традиција, када више ту прошлост не живимо и избледи социјално памћење, тада долази историја – историја која је *мишљење актуелних група*.¹¹

Форме колективног сећања

Појам *текући јаз* (the floating gap) конструисао је Јан Вансина (1985), а односи се на *пукотину*, тј. празнину која се налази између времена почетка и најскорије прошлости.¹² Генеалогичка је форма која премошћује тај раскорак од садашњости и раздобља почетка који утемељује неки тренутни поредак и неко полагање права тиме што се оно директно и повезује на првобитност. Време почетка и скорија прошлост без средине детерминишу два оквира сећања која се у кључним тачкама разликују, а то су културно и комуникативно сећање. Комуникативно сећање је оно најскорије и та сећања појединац дели са својим савременицима и тиме то сећање прираста за групу – настаје у времену и пролази са његовим носиоцима, те тиме уступа место новом памћењу, а најчешће се преноси усменим путем и према неким ауторима може трајати најдаље до 80 година.¹³ Културно сећање се обазире на одређене тачке у прошлости, оно се односи и на утемељујуће сећање са почетка – *модус утемељујућег сећања*, али и на блиску прошлост и властита искуства – *модус биографског сећања*. Модус утемељујућег сећања је карактеристичан за неписмена друштва, преноси се у облику ритуала, песама, одеће, плесова итд, а његови носиоци су гриоти, шамани, мандарини, свештеници, учитељи, итд. Та сећања добијају религиозну смисао и добијају карактер светковине. Модус биографског сећања карактеристичан је за *литерарна* друштва и почива на социјалној интеракцији. Сећањем историја постаје мит, самим тим једна трајућа нормативна и формативна снага.¹⁴ Ако погледамо на пример јужноамеричка друштва, а најконкретније мексичко, они су колективна сећања која датирају из времена пре колонијализма интегрисали управо у религиозне ритуале одржавајући на тај начин специфичност сопственог идентитета.¹⁵ Наравно, обзиром на врло насилне и наметнуте друштвене промене које је колонијална управа са собом донела, они су мимикријски колективна сећања уткали у хришћанске религиозне ритуале, повлађујући колонијалној управи, а истовремено задржавајући културу сећања. С обзиром да је мексичко

¹⁰ Асман, Јан. 2005. Културно памћење. Вријеме. Зеница. 42-50.

¹¹ исто 50-52.

¹² исто.

¹³ исто.

¹⁴ Асман, Јан. 2005. Културно памћење. Вријеме. Зеница. 57-63.

¹⁵ Paz Oktavio, 1995, *Lavirint Samoće*, Geopolitika, Beograd

друштво тог времена могло бити сврстано у неписмена друштва, за њих другог избора и није било но да културно сећање интегришу кроз ритуале али је индикативно да је са формирањем интелигенције као друштвене страте, поновно оживљена дискусија преколонијалног идентитета и сећања из тог времена у литерарној форми због чега и долази до формирања врло атипичног *местизаје* идентитета који су они усвојили „као својеврстан циљ рад интеграције нације.“¹⁶

Варијанте културног памћења

Леви – Штрауса је става да су хладна друштва она која по сваку цену бране подривање своје историје и теже отклањању свих потенцијалних последица пружајући отпор свакој промени структуре која може уздрмати њихов континуитет и равнотежу - њих одликује и недостатак историјске свести. Врућа друштва теже променама, али за њих везују своју историју која потом постаје мотор развоја. Развој друштва увек иде од хладних ка врућим од нецивилизованог уређења ка држави, али не мора да значи да ће нека хладна друштва нужно постати врућа. Ако ствари посматрамо из другог угла немају врућа друштва тенденцију ка држави већ државно орјентисане и развијене културе теже културној топлоти. Врућа и хладна друштва су заправо идеални типови, а унутар сваких од њих можемо уочити вруће и хладне елементе.¹⁷ *Квијетив* одликује хладна друштва, а *инцентив* врућа. Анали и листе краљева су квијетив писања историје и ту би се могло говорити о хладном памћењу, оне дају увид у прошлост, али не подстичу да се њоме позабави. Појављивањем богова и претварањем у митологију јесте тренутак када интезивније и сврсисходније оставља сећања и у садашњем времену. Мит је вредносно сврсисходан, неважно да ли је фиктиван или фактички, он је историја коју себи говоримо како бисмо и имали свест о самом себи у свету. Мит утемељује слику које вруће друштво има о себи, он је однос према прошлости који из ње баца светлост на садашњост и будућност, позива на прошлост која има одлике херојског доба, златног доба.¹⁸ Индикативан пример конзистентан са овом формулацијом златно доба јесте и српски мит о златној виљушци као основном прибору за обедовање српске династије Немањић, насупрот страним владарима који су у то време јели рукама који и служи сврси позивања на оживљавање доминатне српске културе насупрот западноевропским културама. Иако карикатуралан, овај мит показује животност и данас је такође актуелан иако у већем броју случајева провучен кроз форму хумора. Такође златно доба јесте и експанзија српског царства (Душановог царства), као највеће територијалне распрострањености и врхунца моћи државе Немањића.

Функције мита могу бити утемељујуће и контрапрезентске и имају покретачку снагу за деловање за неку групу одређеној ситуацији. Та снага се назива *митомоторика*. Религија

¹⁶ Jaime E. Rodriguez O. and Kathryn Vincent, 1997, *Back to the Future : Racism and National Culture in U.S.-Mexican Relations*, in *Common Border, Uncommon Paths : Race, Culture, and National Identity in U.S.-Mexican Relations*, ed. Jaime E. Rodriguez O. and Kathryn Vincent (Wilmington, Del.: Scholarly Resources, 7.

¹⁷ Асман, Јан. 2005. Културно памћење. Вријеме. Зеница. 81-94.

¹⁸ исто. 81-94.

је пример утемељујуће функције мита.¹⁹ *Контрапрезентска митомоторика* је веома јака када је одређена група потлачена и жели да се ослободи, те може покренути и читаву револуцију која позива на промену и преврат. Ствара се друштвена и политичка утопија за чије остварење треба живети и борити се (херојски подвизи и херојско доба).²⁰ Врло сврсисходан пример може бити и косовског мита и завета који данас често има функцију подсећања на времена када се вредност живота мерила искључиво вредношћу светиње која се брани, а чиме се како народ тако и власт подсећа на обавезе према прошлости и сећањима, односно подсећа се на „спону која умрле, живе и нерођене припаднике одређене замишљене заједнице повезује од праисконског времена до судњег дана.“²¹ Можемо рећи и да се косовски мит разликује од класичног мита јер је заснована на истинитим догађајима што јој даје већу тежину и смисао. На њему се изграђивала национална свест, јер је њено језгро историјски догађај који је стваран. Срби су у том боју видели не само голготу свог народа већ и његово васкрсење, а клетва кнеза Лазаре ће бити мисао водиља будућим српским војсковођама и очувању српског војничког морала и издржљивости.

Културни идентитет и политичка имагинација

Идентитет је друштвени феномен и сопство се изграђује у комуникацијским и интеракцијским обрасцима групе којој припада – сопство расте споља ка унутра. Међутим колективни идентитет не постоји ван индивидуе које творе и носе *ми* –идентитет. Дакле идентитет делимо на *ми* (колективни) и *ја* (индивидуални и персонални).²² Индивидуални идентитет је изграђена слика појединца и свих посебних црта које га разликују од осталих (сигнификантних других), свест је развијена на нивоу тела, своје властитости, јединствености и незаменљивости. Персонални идентитет је скуп свих улога, својстава и компетенција које су на појединцу током његовог уклапања у специфичну констелацију социјалног система. Овај идентитет се односи на социјално признање и урачунљивост појединца.²³ Оба ова *ја* идентитета су социогена и културно одређена, процес социјализације и индивидуације се одвијају у културно одређеним оквирима. Колективни идентитет (*ми* – идентитет) се дефинише као слика коју група гради о себи и са којом се његови чланови идентификују. Он (као ни индивидуални и персонални) не постоји сам по себи, он је одређен и јак онолико колико је жив у свести партиципијената групе и колоко је ус тању да мотивише његово деловање и мишљење. У самоодређењу групе веома је важна свест јединства и посебности, као и ослањање на догађаје из прошлости, односно историјске свести и социјалног сећања.²⁴

¹⁹ Асман, Јан. 2005. Културно памћење. Вријеме. Зеница. 81-94.

²⁰ исто.

²¹ Ејдус, Филип. 2012. Међународна Безбедност: Теорије, Сектори и Нивои. Службени гласник и Београдски центар за безбедносну политику. Београд. стр. 182.

²² Асман, Јан. 2005. Културно памћење. Вријеме. Зеница. 153

²³ исто

²⁴ исто

Врло често градивна јединица колективних идентитета јесте заправо диференцирање у односу на други колективни идентитет перципиран као супарнички или непријатељски иако наравно у правилу, другости не мора бити нужно додељена негативна конотација, мада то можда и јесте најчешћи случај. Српским националним идентитетом, као и идентитетима друштава у окружењу доминирају манихејске идентитетске компоненте *ми – други*. Иако има назнака да у генералном дискурсу доминира став да су овакве идентитетске тенденције карактеристичне за мање развијена и еманципована друштва, сада већ култном књигом *Имагинарни Балкан*, Марија Тодорова показује да је и западноевропским друштвима у изградњи идентитета неопходно да другост поставе као референтну тачку, узимајући ту другост углавном као инфериорну, слабу или заосталу.²⁵

Колективни идентитет се базира на учествовању у заједничком знању и заједничком памћењу које је посредовано говором или уопштено употребом заједничког система симбола, а то могу бити ритуали, плесови, одећа, обележја, храна, пиће, предели, накит, начин живота. Знање осигурава идентитет, подразумева мудрост и мит. Мудрост је у свакодневици, а за мит су важне јуначке песме, племенски митови, генеалогije које служе осведочавању и самодефинисању сопственог идентитета. Аутор каже да мит даје одговор на питање ко смо ми, одакле долазимо и чему тежимо. Мит се приповеда у церемонијалној комуникацији, свечаном и посебном догађају, тиме се ритуално мора држати у константном погону и репродукцији како се поредак не би распао, већ очврсао и опстао. „Митови изричу поредак, а ритуали га успостављају. Идентитет је ствар знања, свести и рефлексије, а култура је специфични садржински и формални израз овог знања.“²⁶ За српски мит највећи траг и утицај оставља Свети Сава, који и сам постаје део српског мита. Затим српска средњовековна држава свој врхунац и процват доживљава за време цара Душана Силног који постаје узор свим потоњим владарима. Српска држава вероватно више никада неће достићи те границе, али ће Душаново царство остати вечни сан и идеал.

Пресудан утицај на даљу историју Срба имала је најезда Османлија која је представљала све већу опасност по даљи опстанак. Осмалије прекидају континуитет развоја српске државе и српски народ полако губи идентитет који је вековима градио. Зато ће баш та битка представљати ново васкрсење српског народа. У периоду османске власти српски дух одржава једино православна црква, мошти светаца којима се народ поклања и епске песме које се певају у народу и које величају славну прошлост. Значај цркве процењује се према историјским чињеницама: „1. окупила је под своје окриље сав српски род, 2. чувала је његову средњовековну немањићку државну традицију и пренела је почетком XIX века творцима обновљене српске државе, 3. старала се о јединству православних Срба, 4. очувала је веру штитећи народ од унијаћења и исламизације, 5. оживела је и унапредила културне установе“.²⁷

²⁵Тодорова, Марија. 2006. *Имагинарни Балкан*. Библиотека XX век. Београд.

²⁶Асман, Јан. 2005. *Културно памћење*. Вријеме. Зеница. 153-155.

²⁷Накарада, Радмила. Васовић, Мирјана. Тепшић, Горан. 2015. *Етнички стереотипи и национални митови као препреке помирењу у српско - албанским односима*. Београд

Да би култура развила асимилацијску и интегративну снагу треба да постане препознатљива, а истовремено и дистинктивна. Јединство унутра јача границу споља, а најлакше се спаја изолацијом од непријатељске околине – постојање спољног непријатеља. „Важно разликовати интегративну и дистинктивну надградњу културних формација у зависности од тога да ли иницијални фактори те надградње произилазе из склоности ка дистинкцији или интеграцији.“²⁸ На пример, српска култура поседује изразиту склоност ка дистинкцији јер је у великом броју појединачних случајева њен формативни елемент православно хришћанство чиме добија на ексклузивности, самим тим дистанцирајући друге етничке групе од себе. Пре неколико векова, тај дистинктивни карактер српског културног идентитета, можда јесте био користан у сврхе самоодржања насупрот асимилативних тенденција империјалних сила али је накадно имала погубан утицај по интегративни потенцијал српског културног идентитета.

Закључак

Идентитетска питања, као и питања културног памћења су и данас веома жива и актуелна свуда у свету. На нашим просторима се то изразито види у земљама бивше Југославије, које изнова буде национална сећања и стварају државе на међусобно дистинктивним идентитетима. Све земље како би се заштитиле од такозване *великосрпске хегемоније* граде своје идентитете у односу на српски и враћајући се дубоко у прошлост, у време успостављања првих државности. Хрватска свој идентитет изнова гради оживљавањем историје и сећањем на своје почетке истичући митологијске дане формирању краљевине под Томиславом Трпимировићем. *Олуја* је такође један од оних догађаја који постаје мит реизградње Хрватске државе, колективним сећањем на јуначке дане успоставља стари-нови етнички и национални идентитет.²⁹ Након рата деведесетих црногорски идентитет се развијао на антикомунистичким основама и јакој националној орјентацији – истицање српства, а након изласка из државне заједнице са Србијом гради се нови *црногорски идентитет*. Нова црногорска држава тежи надовезивању на ону која је укинута 1918. године, а долази и до редефинисања основних црта дотадашњег идентитета Црногораца.³⁰ Политичка елита иде корак даље – стварање црногорског језика и писма, црногорске националне припадности, химне, грба, заставе и тзв. Црногорске православне цркве. Управо ово последње је направило највећи раздор у црногорском друштву, а ескалирало доношењем *Закона о слободи вероисповести* који је подстакао још веће поделе

²⁸ Асман, Јан. 2005. Културно памћење. Вријеме. Зеница. 177-178.

²⁹ Будак, Невен. 2010. Хрватски национални идентитет у глобализујућем свијету. Миграцијске и етничке теме 27. vol 3. Центар за демократију у право Мико Трипало – Правни факултет Свеучилишта у Загребу. Загреб.

³⁰ Ђукановић, Драган. 2014. Идентитетска питања и линије унутрашњих подела у Црној Гори. у Србија у савременим међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународни, економски, правни и безбедносни аспекти, Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, Београд, *Bibliid* Vol. LXVI, бр. 3-4, стр. 395-422.

на Црногорце и Србе, али и довео до смене власти након тридесет година доминације једне политичке партије.

У Србији *златно доба* Немањића, такође редефинише колективни идентитет сећањима на славну прошлост српске државности, која се отклања од комунистичких тековина заједничког јужнословенског идентитета. Политичка елита данас гради државност којој је темеље ударио Стефан Немања.

Све ово нам говори да идентитетска, етничка и национална питања никада нису завршена. Говори нам да је то веома жив процес, са сталним редефинисањима и редизајнирањима који у различитим епохама користи различите сегменте сећања, а које предводе и намећу актуелне политичке елите. Данас су као и у прошлости политичке елите и верске заједнице најјачи покретачи културних и историјских сећања која подстичу идентитетска питања.

Литература:

1. Асман, Јан. 2005. *Културно памћење*. Вријеме. Зеница.
2. Будак, Невен. 2010. *Хрватски национални идентитет у глобализујућем свијету*. Миграцијске и етничке теме 27. vol 3. Центар за демократију у право Мико Трипало – Правни факултет Свеучилишта у Загребу. Загреб.
3. Ђукановић, Драган. 2014, *Идентитетска питања и линије унутрашњих подела у Црној Гори*. у Србија у савременим међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународни, економски, правни и безбедносни аспекти, Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, Београд, *Bibliid* Vol. LXVI, бр. 3-4, стр. 395–422.
4. Ејдус, Филип. 2012. *Међународна Безбедност: Теорије, Сектори и Нивои*. Службени гласник и Београдски центар за безбедносну политику. Београд. стр. 182.
5. Linz Juan J, Alfred C. Stepan, and Yogendra Yadav, 2004. *Nation State or State Nation?: Conceptual Reflections and Some Spanish, Belgian and Indian Data*’, Human Development Report Office (HDRO), United Nations Development Programme (UNDP), p. 6.
6. Накарада, Радмила. Васовић, Мирјана. Тепшић, Горан. 2015. *Етнички стереотипи и национални митови као препреке помирењу у српско - албанским односима*. Београд 2015. Паз, Октавио. 1995. *Лавирин Самоће*. Geopolitika. Beograd.
7. Rodriguez, Jaime and Kathryn, Vincent. 1997. *Back to the Future : Racism and National Culture in U.S.-Mexican Relations*, in *Common Border, Uncommon Paths : Race, Culture, and National Identity in U.S.-Mexican Relations*, ed. Jaime E. Rodriguez O. and Kathryn Vincent (Wilmington, Del.: Scholarly Resources, p. 7.
8. Тодорова, Марија. 2006. *Имагинарни Балкан*. Библиотека XX век. Београд.